

*Mária Magdolna Tiszteletére Nővéremnek.
Horváth János*

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÜNNEPI ÜLÉSE

KAZINCZY FERENC

HALÁLÁNAK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

1931. OKTÓBER 18-ÁN

1. BERZEVICZY ALBERT ig. és t. t. elnöki megnyitója:
Kazinczyról.
2. HORVÁTH JÁNOS r. t.: Kazinczy emlékezete.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1931

169800

I.

KAZINCZYRÓL.

Írta: BERZEVICZY ALBERT.

Kazinczy Ferenc halálának századik évfordulója az elmúlt nyár derekára esvén, Akadémiánk annak megünneplését az őszi munkaidőre tűzte ki. Megünnepeztük előbb a nagy férfiú elhalálózása és temetkezése helyén, Széphalmon, az egykor Kazinczy, most az Akadémia tulajdonához tartozó kertben, a közreműködő helyi tényezők kívánságára október 2.-án, úgy, hogy ez az ünneplés mintegy csatlakozott a sárospataki főiskola négyszáz éves fennállásának megüléséhez. Miután én abban az időben közügyben külföldön voltam kénytelen tartózkodni, főtítkárunk mondott az Akadémia nevében megható emlékbeszédet s tette le koszorúnkat a sírra.

Tartozni véltünk azonban Kazinczy emlékének azzal, hogy azt egy akadémiai ülés keretében is megünnepeljük, s ezért hívtuk össze a mai rendkívüli összes ülést, melyet ezennel megnyitván, kegyeletes érzelmekkel üdvözlöm tisztelt tagtársainkat és hallgatóságunkat.

Akadémiánk szívesen ragad meg minden alkalmat arra, hogy Kazinczy iránti kegyeletét és háláját kifejezésre juttassa, egyrészt az ő elévülhetetlen érdemei, pályája és munkássága iránti tiszteletből, másrészt azért, mert személyének Akadémiánkhoz való vonatkozásába némi fájdalmas emlék vegyül, amely kiengesztelést látszik igényelni. Tudjuk, hogy a Tudós Társaság megalakulása most százegy éve Kazinczyra nézve csalódást hozott, mely úgysis szomorú végnapjait még jobban elszomorította s ezért az akkori elődök helyett, kik irodalmunk megalapítóját az első rendes tagok sorába iktatták ugyan, de a főtítkári tisztséget fiatalabb erőre

bízták, a mostani utódok igyekeznek mennél teljesebb igazságot szolgáltatni az elköltözött nagy szellemnek.

A távolság, mely bennünket a Kazinczy életpályájától ma már elválaszt, biztosabb áttekintést nyújt egész munkássága s annak eredményei fölött s igazságosabb mértéket ad kezünkbe azok jelentőségének megítélésére.

Már a születési centenárium alkalmával tapasztalt nagy felbuzdulás, mely ugyan részben a nemzeti és politikai újraébredés egyidejűségében is leli magyarázatát, megmutatta, hogy Kazinczyt az utókor sokkal messzebbmenőleg méltányolja, mint saját kora s különösen az a kor, melybe éleg hosszúra nyúlt életének vége esett.

Az ő életének sok tragikumai között talán a legnagyobb az, hogy az elismerés és dicsőség, mely iránt fölötte érzékeny volt s melyet megkívánt, élete alkonyán elhagyni látszott őt. De épen ez a tragikum érlelte meg lelkének teljes nagyságát, mely abban nyilvánult, hogy semmi csalódás, semmi mellőzés és méltatlanság nem volt képes megtörni tetterejét, melyet élete végpercéig csorbíthatatlanul szentelt nagy célja megvalósításának, irodalmunk, főképp irodalmi nyelvünk és irodalmi életünk megalkotásának és felvirágoztatásának. Ha néha még pályája derekán is bizalmas leveleiben fakadt is oly panaszra, hogy «átkozom azt az órát, amelyben eszembe jutott, hogy írjak, nyomtattassak, költsek, magamat jövedelmemnek egy részétől megfoszszam, ha a köz dologért felvállalt igyekezetnek ez a jutalma!» — azért soha, egy percre sem hagyta cserben ideáljait, nem csüggedett, nem tárgftott, hanem dolgozott és küzdött tovább.

Ha őt előbb irodalmunk megalapítójának mertem nevezni, ez nem úgy értendő, mintha előtte egyáltalán nem lett volna magyar irodalom, hanem hogy leginkább az ő fáradhatatlan, lelkes munkásságának köszönhető nyelvünk oly kialakulása, mely annak az irodalom minden ágában való használatát lehetővé tette, és az írói hivatásnak, az írói hatásnak, az írók együttműködésének öntudatos érvényesülése, szóval az irodalmi élet megszületése hazánkban.

Örvendetes, hogy ma Kazinczy oly általános elismerésben részesül, habár műveit kevesen olvassák, mert ez annak

jele, hogy korunk megértéssel viseltetik annak a feladatnak a nagysága iránt, amelyet irodalmunknak ez az apostola magára vállalt és teljesített; pedig csak a korviszonyokba való elmélyedés ad fogalmat azokról a nehézségekről, azokról a kezdetleges, fejletlen állapotokról, melyekkel e feladat teljesítése körül meg kellett küzdenie.

A kezdetleges forgalmi viszonyok miatt könyvek megszerzése, kéziratok küldése majdnem csakis egyes utazóknak adott megbízás útján, rendszeren vásári alkalmaknál volt lehetséges. Könyvkereskedelem alig volt, többnyire csak a vásárra menő könyvkötők vállalkoztak néhány könyvnek bizományba vételére. Ha valaki nagy bajjal kapott kiadót s azzal minden aprólékos részletkérdésre nézve meg egyezett, vagy odamenni kényszerült, ahol a nyomda volt, vagy valakit meg kellett bízni a javítással, mert kefelevonatok küldése nem volt lehetséges. Irodalmi középont nem létezett, az utazás pedig rendkívül nehézkes és körülményes volt. Egy író, ki könyve kiadásának költségeit előlegezni nem tudta, ritkán érte meg azt az örömet, hogy szellemi termékét nyomtatásban láthassa; ha pedig megjelent a mű, a szerző kénytelen volt vagy házalni vele, vagy barátai, író társai útján próbálni meg annak elterjesztését.

Elképzelhető, mit jelentett akkor az írói hivatásnak élni, a többi írókkal összeköttetést tartani fenn, azokat közös munkára egyesíteni, közös érdekeiket előbbrevinni, szóval az irodalmat megszervezni. Csak a Kazinczy önfeláldozó, apostoli buzgósága, lelkesedése, tekintélye, önzetlen áldozatkészsége valósíthatta meg ezt a feladatot.

Ehhez járult, hogy maga az irodalom fejlődése szükségkép vitakérdéseket hozott felszínre, melyekre nézve a vélemények eltértek, sőt gyakran összeütköztek, az irodalomnak még csekélyszámú munkásai is táborokra oszlottak, melyek egymással harcban állottak, gyakran kölcsönösen megakadályozták törekvéseik sikerét. Ilyen volt mindjárt első sorban a nyelvújítási harc, melyben Kazinczy kezdettől fogva vezető szerepet vitt, mely neki is ellenfeleket támasztott; de épen az ő gondviselés szerű egyéni tulajdonai közé tartozott megnyerő lény, mindenkitől elismert jóindulata,

tiszta szándéka és tekintélye, mely egyedül volt képes e torzalkodásoknak az irodalomra káros hatásait elhárítani.

Az olvasóközönség szűk köre előidézője lett az írók egymásra utaltságának s ez bizonyos testületi szellemet eredményezett, amely tompította a nézet- és érdekelletétek élet s némileg megkönnyítette a Kazinczy egyesítő, szervező munkáját. Ehhez járult az ő saját, bölcs önmérséklete, mely különösen a nyelvújításban gyakran rávitte őt saját hibái beismerésére és álláspontja módosítására.

Élethivatásának betöltését megnehezítette életpályájának viszontagságos volta. Pályája kezdetén egész lelkesedéssel adta magát oda a josefinisztikus reformtörekvéseknek, de nem az elnémetesítő iránynak. Hivatalt vállalt és kereste a legfölvilágosodottabb, merészen haladni akaró szellemek társaságát, különösen a szabadkőművesség körében. Ez hozta rá azután az I. Ferenc reakcionárius uralma alatt a Martinovics perébe való belekeveredését, a halálos ítéletet s kegyelmi úton a kufsteini várfogságot. Életének ez az epizódja évekkal rövidítette meg hatásos tevékenysége idejét s mikor szabadságát már visszanyerte, úgyszólván új elhelyezkedést kellett keresnie a teljesen változott korviszonyok között.

Mint minden valóban nagy ember, Kazinczy mentes volt a kicsinyes irigységtől és féltékenységtől; őszinte örömmel üdvözölt minden feltűnő új tehetséget s megbocsátható hiúság volt nála az az igyekezet, minél többeknek pártfogója gyanánt tűnni föl, gyakran túl is feszítve ez igyekezetben anyagi erejét. Csak később, mikor pályája végén a romantikai irány kifejlődése és térfoglalása fenyegetni látszik állását az irodalomban, mutatkozik nála idegenkedés és bizalmatlanság az újítók iránt.

Kazinczy irodalmi, különösen költői művei ma nem tartoznak már élő irodalmunkhoz; nélkülözik azt az örök emberit, mely egy szellemi alkotást minden korok nemzedékének közkincsévé tud avatni. Annál nagyobb azonban irodalomtörténeti jelentősége prózai műveinek, különösen visszaemlékezéseinek, bírálatainak, életrajzainak, vitairatainak és leveleinek. Ezek kortörténeti szempontból egyenesen

megbecsülhetetlenek, s a ma sokat emlegetett szellemtörténeti kutatómódszernek elsőrendű forrásai.

Az a szerep, amelyet az ő életének emléke születésének századik évfordulója alkalmából a nemzeti megújulás mozgalmaiban vitt, mindenkorra véglegesen kijelölte helyét szellemi életünk történetében. Attól többé a korviszonyok semmi változása meg nem foszthatja. De az ő történeti alakjában nemcsak az érdemeket, az eredményeket tiszteljük, melyek irodalmunk fejlődésében az ő nevéhez fűződnek. Ránk nézve talán még becsesebb, még fontosabb szerepének példaadó varázsa, mely fokozott erővel hat mindannyiszor, valahányszor nemzetünk életét a sors forgandósága egy újabb hullámvölgyön viszi keresztül.

Senki csekélyebb jutalomért nagyobb szolgálatot nem tett irodalmunknak, nagyobb munkát nem végzett irodalmunkért, mint Kazinczy. Ma az irodalom nemcsak dicsőséget hozhat, hanem sokaknak dús anyagi javakat is. Akkor, mikor Kazinczy élt, gyakran félreértésekkel és gyanúsításokkal szemben, nélkülözések közt s folytonosan áldozatokat hozva lehetett csak egy jövő, nagy irodalom alapjait lerakni. Ma csak tehetségek kellene, akkor a tehetség is csak úgy érvényesült, ha apostoli buzgalom, lelkesedés, önzetlen áldozatkészség egyesült vele és segítette elő útján.

A nemzetünket méltatlanul ért rettentő csapás már ma is megpróbáltatásoknak teszi ki irodalmunkat s valószínűleg még nagyobbaknak fogja kitenni. Akkor, mikor hazánk földjének szétszaggatása következtében irodalmunk egysége megbomlott, irodalmi életünk is szétszakadozik, itt a törzshazában; de a határokon túl is az általános elszegényedés kevesbíti irodalmunk olvasóközönségét, épen a legnemzetibb termékekre nézve s majdnem csak a külföldi piacra való termékeknek kedvez.

Ezek a körülmények ma tanulságosabbá teszik a szépművészeti mester példáját, mint bármikor. Eljött ismét az idő, amikor nemcsak tehetségekre, hanem apostolokra is van és lesz szükségünk. Amazokban nincs hiány, adja Isten, hogy emezekben se legyen. Ne csak tiszteljük a Kazinczy emlékét, hanem kövessük is példáját!

II.

KAZINCZY EMLÉKEZETE.

Írta: HORVÁTH JÁNOS.

Kazinczy nem volt teremtő lángelme : fejlődéstörténeti jelentőségre azonban csaknem páratlanul áll irodalmi műveltségünk kilencszázados folyamatában. Egyénisége, programja, ízlése annyira különös, hogy a maga korában sem talált egyhangú méltánylatra, sőt pártszerű ellen-szenveket, durva megtorlásokat hitt ki maga ellen : mind-ammellett nincs nála összefoglalóbb képviselője kora törekvéseinek. Halála óta világnézetünk, nyelvről, irodalomról való felfogásunk, ízlésünk oly nevezetes változásokon ment át, hogy csaknem ellentétbe kerültünk vele : mégis, ha elmerülünk tanulmányozásába, lesz oly tájéka lelkünknek, mely otthonosan üdvözöli őt, lesz oly vonás mai magyar műveltségünkben, mely fölérezve vallja, hogy az ő rég porló kezétől származott.

Már születése előtt megkezdődött az idők fordulása. Munkában volt a «felvilágosodás»: az «Ész» profán világnézete, s szaggatta a gyökérszálakat, melyekkel mindennemű kultúra eladdig Egyház és theológia évezredes talajába fogódzkodott ; s jött nyomában, a lét, a túlvilág nagy kérdéseivel nem, csupán a földi boldogság jó elrendezésével törődve, jött, lejtett, virágait szórva, a kecsés rokokó. Gr. Ráday Gedeon, b. Orczy Lőrinc, Faludi Ferenc már megízeltették ; előkelő urak könyvtárai az új francia filozófia és ízlés irodalmával teltek meg s kertjeik és mulatságaik egy-egy rokokó-szigetet varázsoltak az ősi magyar földre. Kazinczy nagyatyja, a katolikus Bossányi Ferenc, kinek házában nyolc éves koráig nevelkedett, Febronius, meg a szintén felvilágosodott szellemű *Gespräche im Reiche der*

Todten olvasgatásában lelte gyönyörűségét. Atyja buzgó református volt, reggel s este együtt imádkozott háznépével, s bár Patak is főkép a «legszükségesebb s legfelsőbb tudományban, a theológiában» oktatta növendékeit, mindhiába! — Ferenc azt hamar megúnta. Volt már valami a levegőben, ami nem kedvezett a régi eszményeknek s a felsőbb körök új világnézete titkos csatornákon alászivároghva, már kikezdte a régít, az öröklöttet.

Világnézet és irodalmiság tekintetében Kazinczy egyaránt a felvilágosodás neveltje s egyénisége alaprétege mindvégig telítve maradt racionalisztikus elemekkel. Felvilágosodott meggyőződése tette lehetővé, hogy II. József alatt iskolai inspektorságot vállaljon, a német nyelv elrendelt taníttatása mellett azzal a népszerűtlen feladattal, hogy kerületében a felekezeti iskolákat ú. n. közös iskolákká szervezze át. Aufklärsta-szabadkőműves összeköttetései zúdították reá élete legnagyobb szerencsétlenségét, a kalandor Martinovics egyik kátéjának gyanútlan lemásolása folytán belekeveredését az összeesküvésbe s a hetedféleviszörnyű várfogságot. Minden további nyomorúságai, testvéreivel való perpatvarai, vagyoni romlása: ebből következtek.

Túlzó sohasem volt. «Érzem jól, — írta a felvilágosodást propagálni kívánó *Orpheus*ában, 1790-ben — mely chimera szándék az, amely a köznépet — a gubába vagy bársonyba öltözött köznépet! — megvilágosítani igyekszik; mert érzem, hogy a Világosság elfogadására kevés emberek és csak a jószívűek alkalmasok; mert érzem, hogy van olyan igazság, mely a rossz ember szívében mindig az, ami a gyermek kezében a tör és kés.» Kár, hogy néhány évvel utóbb, a Káté lemásolásakor nem ismerte fel «a rossz ember szívét».

Fogsága nem változtatta meg nézeteit, csak óvatosabbá tette nyilatkozataiban. Nem az elvek és tanok propagálására fordította gondját, hanem élt azok szerint s hasonló gondolkozású társak, az «Értelmesek és Jók» szellemi arisztokráciáját, előkelő lelki közösségét keresve, törekedett egy modernebb műveltség számára előképet, mintatelepet nevelni: rokokókertet, elkerítve a «köznép» földjeitől.

A vallás tekintetében egyik legutolsó nyilatkozata vethet

világot végleges felfogására. Vallástalannak abban nevezi magát, hogy nem tudja hinni mindazt, amit mások erős hittel hisznek; az igazság Istene az észet és okosságot adta vezérévé: nem kívánhatja igaznak tekintetni vele azt, mit ész és okosság tévedésnek ítél. Religiózus azonban annyiban, mert teljes meggyőződéssel hiszi a lélek halhatatlanságát; hiszi, hogy az emberek dolgait egy bölcs és jó Isten kormányozza; amit ő reánk mér, azt zúgolódás nélkül, tisztelettel kell fogadnunk. Isten azt kívánja, hogy küzdjünk a bajjal, nem hogy magunkat — pietisták módjára — általa leveretessük; az igaz religió azt kívánja, hogy erőnket neveljük, s azzal is neveljük, hogy szemünk előtt tartjuk az Istent s azt az ő bölcsességét, mellyel a világot s az egyes emberek dolgait kormányozza. A szenvedő keressen örömet, ahol s amiben lehet; ragaszkodjék azon vigasztalásokhoz, melyeket a vallás nyújt, de őrizkedjék a pietizmustól, mely tétlenségre kárhoztatja önerőnket s akaratunkat. A templombajrást és mindennapi könyörgést azért nem javallja, mert idővel puszta reflexió nélküli szokássá válhat. Ő ellenben szüntelen elmélkedik arról, amit maga tart religiónak s nem felejt, hogy Isten látja minden gondolatát, szándékát, tettét.

A vallásbeli különbségeket, ép úgy mint a nyelvbelieket, nem tekinti elválasztó határoknak ember és ember között. Tiszteli a másét s hitében megingatni senkit sem akar. Felesége katolikus nő volt; fiai a református, leányai a katolikus hitben nevelkedtek s nevetett azokon, kik ezen megbotránkoztak.

Hitt a világosodás fokozatos terjedésében, az emberi műveltség feltarthatatlan haladásában s köz- és magándolgai folytatásához optimizmust, derült önbizalmat tudott meríteni a maga «babonától megtisztult religiójából»: deizmusából. Morálját, szabadelvű, emberies nézeteit egyébként, amint egyik tanulmányozója megjegyzi, nemcsak Voltaire-éktől tanulta, hanem az ókor nagy lelkeitől s azok egyik legnagyobb utódától, Goethétől is.

E legrégebb és állandó világnézeti alap időjárástával rokon, sőt ellentétes elemeket is fogadott be magába, olyanokat, amelyek külföldön is belőle származtak, vagy részben

ellensúlyozására törekedtek. Bizonyos, a felvilágosodással karöltve járó, finomkodó, kecses, könnyüelmű rokokólengésen kívül főképp a Rousseau-i «természetes ember» ideálja hatott rá. A Voltaire-féle ész-szabadságnak valószínű ikertestvére a Rousseau-féle érzelem-szabadság, a természetes embernek e hiedelem szerint legősibb tulajdona. A két elv, hiába egytestvér, igen nehezen békíthető össze; vagy egyik vagy másik jut túlsúlyra, küzd egymással és az etikai követelményekkel s a küzdelem és súlymegoszlás változatai szerint állítja elő a szentimentális szép lélek típusát, fejleszt preromantikát, Sturm und Drangot, német-görög klasszicizmust, romantikát.

Kazinczy mind e típus-változatokat megélte s bár mindenikből befogadott magába valamit, megtalálta módját az ellentétes elvek összeegyeztetésének. Még pedig igen sajátos, csaknem paradox módon: az érzelem javára. Mintha a ratiónak, a hideg észnek csak azt a kritikai feladatot juttatná, hogy elhárítsa azon világnézeti akadályokat, melyek az ő újszerű, profán érzelmességének útjában állanak, ellenben kivonná ellenőrzése alól magát a kedélyt és érzelmet. Nem egyszer egyenest a ratio, a józanság, a hideg bölcsesség, a «duzmadt ész» rovására tetszeleg a fesztelen, szabad, sőt dévaj érzelmesség magasztalásában, s ész és érzelem meghasonlásokor az érzelem előjogát vallja:

Oh, amidőn természet s bölcsesség,
Két szent testvérek, meghasonlanak,
Ki fog, ha józan, térti *ennek* feléhez?

Idegenkedik a «hideg józanoktól», az «elposhadott szofistáktól». Nem szereti a «tudós, savanyú embereket», nem azon «egyszínű kis nagyokat, kik nevetni nem mernek», a pöffetegeket, a «fesz és pöf» barátait. Elmésségek: a lélek «percengési»; apró, bohó történetecskék; csintalan, dévaj, gondolatlan pajkosságok; tréfa és nyájasság; «csillámló társaságok»: többet érnek neki, mint «az őrzött órák feszes bölcsesége», mint minden «szomorú bölcsesség». «Mely igen nem boldog, aki mindég böles!» A virtust: «rényt» is víg elmével, pajkosan szereti, s az «abgezirkelt» modort felváltva,

szeret lenni Horác módjára «keccsel pongyola». A kedv szesszenései s játékos hangja kedvesb előtte, mint a mindenik szavát gondosan latolgotó komolyság.

Az ő lelke «ritkán van felmelegülés nélkül». «Szíve szép religiója» hevülni inti. A tüzet szereti mindenben, a meleg vért, a meleg érzést : több az mindennél ; a jó sem kell neki, ha lelket és tüzet nem lát mellette. Kín neki a hideg etikett : «egy indulatos megölelés, egy meleg kézszorítás, ellenére a táncmesteri leckéknek» : így köszön be legörömostebb, hol a rend nem tiltja. A «részeg szív özöne», vére gyulongásai, szíve zajgása, lángjai, arcán a színek, szívében az érzelmek egymást kergető lírai zavara, lágy megindulásai, az elijedések, fel-felsikoltozásai, a rezzentő pillantatok : emlékezetünkben vannak mindnyájunknak, kik önéletrajzi műveit s verseit olvastuk.

Látnivaló, hogy a józan okosságot, a Ratiót csak eszköznek tekintti, mellyel élnünk kell, az élet valódi értékeit azonban nem tőle, hanem az érzelemtől várja. «Van egy neme a nem-okosságnak, mely többet ér mint minden okosság» — írja egy helyt a *Pályám emlékezetében*, s az érzelem tartalék nélküli, fesztelen, a prózai józansággal dacolni merő kiélvezését érti azon a «nem-okosságon». «A szép lélek — írja máshol — olykor szeret siket lenni a hideg ész tanácsára, s tetszik magának különösségeiben» : vagyis oly viselkedésében, melyet az érzelmileg műveletlenek, az ál-okosok oktalannak, különének, észszerűtlennek ítélnék.

Az ész szabadsága nem terjedhet tehát odáig, hol az érzelemével ütköznék össze : ott már az önkénytelen sugallatok, a lelkiismeret, a «Természet» az úr.

A Rousseau-i «természetes ember» ideálja ihleti ezt a felfogást. Nyilvánvaló azonban, hogy Kazinczy, a «szép lélek», minden egyéb, mint természetes ember, s hogy sem az érzelemfajta, mely sajátja, sem annak életformája nem «természetes». Az ő érzelme érzelmesség : épen nem naiv és erélyes, hanem édeskés, kényes, finomkodó, szentimentális, szaloni. Megnyilatkozásában pedig nem önkénytelen és ellenőrizetlen, hanem önmagát túlbecsülve dédelgető, gyönyörködve szemlélő, «különösségeiben» magának tetszelgő, ön-

tudatos : mintha Voltaire lépten-nyomon egy Rousseau-t fedezne fel magában büszke ujjongással.

Ha ma Kazinczyban mesterkéeltséget érzünk, ami más szóval a közvetlenség hiányát jelenti, e benyomásunknak itt a végső gyökere : a felvilágosodott ember e paradox érzelm-kultuszában, Kazinczynak a maga egyéniségét részrehajló tetszelgéssel felfogó tudatában, e nem egészen hibátlan tükörben, melyet folyvást magával hord, hogy mi is abban szemléljük őt.

Hadd lássuk e tükörbe néző érzelembecézés némely főbb módjait. Nemcsak érzelm-kultusz az, hanem, minden «természetesség»-igénye ellenére, szokatlanul kifinomult érzelm-kultúra s abban rejlenek e rendkívüli pálya sugalló erői.

Mikor megtudja, hogy Török Sophie most már szabad, mert régi udvarlója megnősült, hozzákészül megkéréséhez ; 24 óráig viszi úgy a dolgot, hogy Sophie nem sejti szándékát. «Fukarkodám — írja — éltem legszebb gyönyöreivel s az utolsó cseppig akarám kiszörbölni, amely édes kelyhet a gondviselés annyi szenvedésemért nyujta . . . Még nem szólok, mondám magamban ; ily scenákat az istenek csak egyszer adnak az életnek.» Íme, — nem az átélt, hanem legott szemléletté kivetített, *scenává* színpadiasított élmény : műértő, inyenc kiélvezése a rendkívüli érzelmi alkalomnak.

«Scenákkal» tele vannak emlékezései. Egyik csoportjukat az jellemzi, hogy élményét a művész, a festő, az olvasott ember szemével fogja fel, ki napjait «A szépnek szentelé, s még a valót is Azért kedveli, mert alakja szép». Erdélyi útján, a Meszesről szétnézve — «hah! mily rezzentő pillanat!» — valóban szép tájképet fest (oly képes beszéddel, mely, úgy látszik, Petőfit is megigézte), de nem mulasztja el hivatkozni Claude Lorrain és Vernet ecsetjére s megjegyezni, hogy efféle leírások nem az idő, hanem az űr tárgyai s ezért sikeretlenebbek szóban, mint rajzolatban. Egy szép leányt mutat be más alkalommal, kinek sötét haja, homlokán kétfelé osztva «azon vonásban folya füleihez, melyet a festők iskolája kigyóinak mond»; mikor leült, öltözetét úgy csapta maga mögé, hogy «azon a festő sem hagyott

volna igazítani). Az oláh asszonyok bőujjú durva vászon-ingét azért hibáztatja, mert elrejtí a talán szép formát is, holott «a lepelnek, a festőknel, az elfedett részeket magán által kell sugároztatni». Lugosnál egy este a Temesben fürödve gyönyörrel űzi a látás képzelgéseit a hold mágusi világításánál, s elégtétellel jegyzi meg, hogy ily gyönyörökben csak annak lehet része, ki (mint ő) fantáziája játékeit *műremekek csudálgatása* által emelte feljebb másokénál. Csupa közvetett, secundär, művészi tanultságon s reminiscentián keresztül való felfogása, átélése a közvetlen tapasztalatnak. Maga az anti-naiv, művek és olvasmányok tükréből való, s tanultságában tetszelgő élet-élvezés. Jellemző a tanultságnak e folytonos közbeékelődésére Kazinczy egy kérdése a kis Hirgeist Ninihez, fogolytársa bájos kis hűgához. Ez a kis leány egy szép nap, se szó se beszéd, beállított a nádorhoz, könyörögni bátyja kibocsátásáért: «Úgy vagyok, esedezett a nádorhoz, mint a szegfő, mely elvesztette vesszejét, miolta nincsen bátyám». A magas társaságokban napokig egyébről se volt szó, mint a leányka naiv bátorságáról és szép hasonlatáról. Eljutott a hír a foglyokhoz is, s mikor Nini legközelebb meglátogatta bátyját, Kazinczy legott ezt kérdezte tőle: «*Melly könyvből vette azt a szegfő képét, édes testvércém?*» — «Semmi könyvből! — hanzzott a felelet. Ablakunkban állt egy szegfő vesszejéhez kötve; a vessző kitört s azzal kidőlt a szegfő is»; — s válasz és kérdés jól szembeállítja a töről sarjadt, meg a könyvbe préselt élmény, — a «naive» meg a «sentimentale Dichtung» két külön világát.

A «scenák» egy másik csoportjában az élmény és felfogás időbeli kettészakadása az érdekes: mintha amit e pillanatban átél, már távoli emléke volna, vagy pedig nem annyira maga, mint inkább az utókor számára élné át, hogy emlékeztetöt hagyjon maga után. Tükör ez is, a halhatatlanokat tisztelő és halhatatlanságra vágyó litteratoré, — nem a tanultság, hanem az idő távolító tükre, odaállítva a magánélet megható jeleneteihez, hogy emlékké szentelje őket.

A kegyelet egyébként is egyik leggyökeresebb érzése. A gyulafehérvári bibliothékában megmutatják neki Pázmány téntartóját s porzóját a tálcával; ujjaival illeti a

«szent ereklyét» — szent még azoknak is, kik ellen harcolt — : «az a ténta sokszor igen jól írt». S mintha mind azt a «babonát», melytől aufklárista gondolkodásmódja szerint sikerült «megtisztítania» a maga religióját, e másikba, e kegyelet-religióba költöztette volna át: Hunyadi János sírkövére reáteszi óráját és jegygyűrűjét, «hogy ezáltal szenteltetést vegyenek», — tudják meg ezt gyermekei «s menjen által — úgymond — érzésem minden maradékaimra!»

Nos, hasonló religiózus érzéseknek magához fordított tükrében szereti emlékeztető scenákká avatni, mintegy halhatatlanná szentelni élete némely pillanatait, melyeket rokon «széplelkek» társaságában élvezett. E scenák színhelyei rendszerint a már akkor erősen elterjedt rokokó-divat szerint elrendezett kertek, amilyet jobb időkben, mikor még tervezhetett, maga is szeretett volna Széphalmon elővarázsolni. Egy pár szót hát megértetésül az ő virág- és kert-kultuszáról s a scenák színhelyéül szolgáló rokokó-kertekről!

Az illat ép oly «mennyei gyönyör» neki, mint a szép zene, ének. Egy bécsi útja alkalmával Dornbachba menvén ki, bokrok közül ismeretlen illat csapta meg; addig járt fel s alá, míg szaglása nyomra nem vezette; nem tudva ellenállni a kísértésnek, «meglopá» a kertet, hogy a szerény plánta nevét a városban megtudakolhassa: «Rezéda vala, s nálunk ismeretlen akkor még, Viczay által is.» Amerre járt, fogsága éveiben is, Kufsteinből Munkács felé jövet, «lesé a kerteket» s *Erdélyi leveleiben* több szép kertet leír, melyek tele vannak az «új kertészség játékkal». Az egyikben váromokból áthozott római oltárkövek s szobrok, elmállott inscriptiók, a Maros partján gerlice-tartó, hol «kedves búslakodásba szenderedhet a magányt kereső»; a másikban kínai házikók, török kioszkok, vízi partiák, források, gyeppiacok; itt nyolcoszlopú, gömbölyű tetejű templomocskák, peripteronok; ott «vízrohanók», melyek két oszloptól tartott kabinetecske fölött vezetettve, előtte zuhognak alá, a lebegő vízkárpit ezer szikrázásával gyönyörködtetve a kabinetben ülőt («ez a kertek játékaik közt talán a legelmésebb, amit a rezekben láthatni», kivált ha a kertész a két oszlop sorában rakja le virágcsuprait). Máshol a gyep-partia közepén gyertyán-

ernyőcske, szökőkút, teknőjében aranyhalakkal; tekergő utak az üvegházhoz, a mellett tó, hínáros; szép grotta, sugár obeliszk, csurgó. Máshol — Krasznán, Cserei Farkásnál — olasz nyárok; tó, aranyhalak; rekeszben ezüst fácánok; liliodendron, catulpa, aelianthus gladulosa, gledicsia; keleti platán alatt emlékkő; — vajjon kié lehet? Andalogva indul Kazinczynk a szép lombú fa felé; «mely kedves meglepetés!» — a kőre saját epigrammja volt bevésve:

Kétled-e, hogy lelkünk jár, vándorol? ott fene Cato
S lány szívú Brútusz, itt Wesselényi valék.

«Köszöném csillagzatimnak, — kiált fel — hogy verselővé tevénék. Hirdesse ez is tiszteletemet azon nagyunk iránt, kinél az ég kevés halandót teremté még nemesebbet, s ily tisztát.»

Lássuk hát, amiért mindezt előadtam, az emlék-szentelés scenáit. Pécelen az idős gr. Ráday Gedeon le hívja kertjébe egy öreg, vastag kőrisfa alá, mely alatt a grófnak már nagyatyja, az I. Gedeon, s ennek atyja, Pál is ült hajdanában; rátapasztják tenyerüket a fára s úgy csókolják meg egymást, emlékké szentelvén ily módon együttlétük pillanatát s mintegy varázslatos szertartással újabb emléket bízva rá a lombja közt már oly sok hajdaniról suttogó agg fára. Mikor Erdélyben gr. Gyulainétól, ifjúsága szerelmétől, erdélyi útja titkos végcéljától elvált, a grófné meghagyta neki, hogy legközelebbi pihenőjén, a már említett «vízrohanó» mellett emlékezzék meg rólok és Teréztől: «Süsie és Teréz! kiáltám, belépvén a kabinetbe s az ő neveikkel szenteltem meg örök emlékül a szép helyet.»

Zsibón a csorgó tájékára bízva emléke megörökítését. A kertész a csorgót igen értelmesen ékesítette: a víz egy medencét tartó nagy pedestal aljából bugyog elő s arasznyi gyepvel szegett, egyenes vonalú csatornán fut a tó felé; mellette ülések s terebélyes, boglyas fák közül sugár tetőiket magasra fellövellő jegenyék: «Kedves az árny, kedves a víz csergése, kedvesen suhognak az olasz nyarak. A hold a maga teljes szent fényében tekinté alá az egymást szeretőkre a fák suhogó tetői között. Oh, ha Zsibó fenntartja emlékezetemet,

emlegessen e kútfőnél valaha, ahol én Wesselényinét, az ifjú Wesselényit, Cserei Miklóst, Buczyt és gr. Kornis Mihályt láttam, s barátim előtt az öreg Wesselényinek képét festettem.»

Viszont máskor, már elhagyva Súsie lakóhelyét, a felejt-hetetlen Dédácsot, képzeletben oda «teszi által» magát, epigrammot ír, óhajtván, hogy ha «ügyünk barátjai» közül valaki e szent helyre lép, mondja el ott epigrammját s nevezze nevét; hogy a hely övé legyen, mikor már ő nem lesz is. «Igenis, leszen egy idő, hogy ez a szép gyep enyémnek fog neveztetni; hogy ügyem barátjai ide jövén, keresni fogják nyomaimat, hol mi mindnyájan, s a ház vendégei, összegyűlénk a grófné körül; mutatják, hol járánk a Maros szélén s a fekete szilas lombjai alatt s ezt fogják mondani: nem lehet minden érdem nélkül, kit e jók szerettenek.» Pannonhalmán is névkezdő betűk belemetszésével egy-egy fát avat magának és azoknak, akiket szerete; «akarom, — írja — hogy Pannonhalma ne felejtse, hogy látott».

Ha a scenák első csoportjában a mester, a művész mintegy kiigazítja az élet benyomásait s kihüti közvetlenségüket, e másodikban túlmelegíti a róla emlékezendő kegyelet számára s másnak, az utókornak tulajdonított meghatódással szemléli s fogja fel — nem benyomásait, hanem önmagát azok bűvkörében. Mindkét esetben a maga művészi és érzelmi kultúrájában elfogódott «szép lélek» veti közbe magát, amott képzettségével, itt halhatatlansága becsvágyával: mesterkéltté merevítve vagy lágyítva a valót. De ha amott még hajlandók voltunk mosolyogni rajta az iskolás gyermekkel, itt már kezdjük érezni e különös diszpozíció nagyrahívó sugalmait, «religiosus» erejét.

«Nem lehet minden érdem nélkül, kit e jók szerettenek»: ezt óhajtja mondatni a reá emlékezendőkkel. Szerénység (a *szerény* szó az ő alkotása!) s önérzet valódi Kazinczyas egybefonódása ez óhajtság: a kegyelet azon érzésébe, mely scenáival helyeket és emlékeket szentel, a halhatatlanság vágyát önti bele, de közvetve, szerénység formájában, mintha csak a jók által való megbecsültetése ébresztené tudatára önértékének.

Szerénység, hiúság ; kegyelet, kevélység : szinte egybe-
 esnek szóhasználatában s érzésében. Szerénység szerinte az
 ifjúkornak annál főbb dísze, mert az öregnek is az ; egyetlen
 ragyogásául azt kívánja tekinteni, hogy kiváló, nemes lelke-
 ket, kiket sohasem látott, barátaivá tudott tenni. Szeret a
 jóknak tartozni. Religiózus tisztelettel viseltetik a nagyok
 iránt. Kis János, gr. Dessewffy József, meg a kevés hozzájuk
 hasonlók : élete legfőbb kevélységei ; Orczyhoz, Rádayhoz
 mindig «templomi érzéssel» közelít. «Lélek, tudomány, tapasztalás,
 szív és nagy tettek» teszik tiszteletessé szemében Cserei
 Miklóst : «ítéletei felvilágosodottak, gondolkozása józan, érzése
 hív és szent.»

Atyja már korán beleoltotta a tekintélyek tiszteletét.
 Iskolában és azon kívül szívesen szerepeltette őt és vele
 tanuló öccsét, Dienest, hogy érezzék, milyen kimondhatatlan
 haszon háramlik ránk a nagyok közelségéből. «Lelkeink — így
 emlékezik erről Kazinczy — szikrát kapának előretörekedni
 s érdemlenni a nagyok figyelmét». Már német tudásukkal fel-
 tűntek Patakon s atyjuk örült, hogy «hírbe jöttek». II. József
 1770-ben átutazóban Patakon ebédelvén, a két Kazinczy-fiú
 azok közt volt, kik egy-egy tányért nyujthattak a császárnak ;
 híre érkezvén, hogy gr. Beleznay Miklós protestáns ügyben
 Bécsből jó válasszal van hazatérőben, az apa eléje utaztatja
 Pest megyébe a két fiút, hogy üdvözljék Miklós napjára. Véletlenül
 kezébe kerülvén egy könyv, melyet valamely erdélyi család
 gyermekei fordítottak : nosza, Ferenc is fordítson valamit : ki
 fogja nyomatni. Az apa 1774-ben elhalván, özvegye sürgeti a
 fiút. Így készül el Magyarország Geográfiája, melyet anyja
 parancsára Ferenc irulva-pirulva oszt szét az 1775.-i examenen,
 majd pedig Podoc és Kazimir fordítása a következő évre.

Ez az apai pedagógia — «érdemlenni a nagyok figyelmét» —
 régi, patriarchális idők hagyatéka, a protekció-biztosítás egyik
 legillendőbb módja s alkalmas arra, hogy becsvágyat szerénységgel
 párosítva neveljen bele az ifjú lélekbe. Kazinczynak valóban volt
 módjában, nem álnagyságok s pusztá rang-tekintélyek, hanem
 igazi kiváló férfiak figyelmét érdemlenni s másfelől a tekintély-
 tisztelet neki egyik leggyökeresebb

érzelmi szükséglete volt. Avagy nem feltűnő-e, hogy minden aufklárista reformátorsága és sîma «módjai» ellenére mily tisztelettel emlékezik a megelőző nemzedék csiszolatlanabb, de erőlelkű alakjairól: írni nem, csupán olvasni tudó, de kitűnő háziasszony-nagyanyjáról, a nagyatyja korabeli bihari, szabolcsi magyar urakról, a Baranyi Gáborokról, Bossányi Ferencek, Péchy Imrék, Domokos Lajosokról, Vay Istvánok és Niczky Józsefekről és az «áldott Terézia korának» más patriarchális hőseiről, gyönyörű idejéről. Szennyetlen erkölcsök, önérzésben fogant méltóság, a lelki tisztaság tudatában parancsolni, intézkedni, ítélni merő hatalomgyakorlás: valódi római nagyságokká avatja szemében e még gyermekkorában megismert férfiakat. Tanácsadók voltak azok egész országrész számára, ingyen ügyvédei minden tiszta ügynek, mintha békebírái volnának a nemzetnek; pártfogók igaz ügyben még rokonaik, barátaik ellen is; nyers modorúak, hirtelen haragvók-csillapodók, de élcesek, nemesen, elmésen gorombák, ha kellett. Tisztelte is őket mindenki, mert «akkor még a sokaság tekintettel vala elsőbbjei iránt, mivel bizodalját megcsalva soha nem látta» — míg ellenben «korunk» neveti, ami tiszteletet kívánna s «ezen semminek nem tisztelésében nyavalyog». Meggyőződése, hogy «némely szelidítések mellett — jobban volt akkor, mint most».

Nos, mindebben lehet része a gyermek egykori aránytalan impresszióinak, lehet a messziről visszanező, jelen dolgaitól elkedvetlenített ember szépítő hajlamának, lehet a portrait-festő litteratornak, a filozófia és virtus vallását visszavetítő aufkláristának: tény azonban, hogy a tekintélytiszteletnek az a válfaja, melyben alárendeltség és megbecsültes, szerénység és kitüntetés érzete szinte egybeolvad, Kazinczynak legkorábbról kimutatható, régi magyar patriarchális világból öröklött sajátja. Az új szellem, melyet magába szívott, a «szép lélek» érzelmessége, ezt az ősi tisztességtudást is valóságos «religiosus» kegyeletérvessé magasztalta fel, s ami a vallásban, az igaziban, a hívők közössége, azzá lett számára az ő profán religiójában a szép lelkek közössége: a «felvilágosodott ítéletű, józan gondolkodású, hív és szent érzésű» lelkeké, kik «ami rût, pirulnak tenni». E közös-

ségbe juthatás elengedhetetlen feltétele a modestia, amely hódolni tud eszményei megvalósítói előtt, s vágyik hasonlítani hozzájuk; velejárója pedig az önérzet, mely kevélykedik kivételes kötelékeivel s azzal, hogy «a legjobbjai a mostan élőknek rokonlélek gyanánt nézik» s gyönyörködnek benne :

Jutott kevélység nékem is, s kevésnek
 Jutott több mint nekem : de szomjainkat
 Nem egy forrásból oltjuk. Amit ők
 Kerestek, az nekem nem kell ; nekik
 Nem, amit én kerestem s ime bírok.

Kikelni a ködből, s másoknál elébb
 Hágdosni a fényes úton, hol nem ős,
 Nem birtok és pénz nyujtnak elsőséget,
 S ujjal mutattatni a nagy szám között :
 Oh zengzet! édes, mint a húroké.

E kevélység, mint látni, valódi olympizmus egyszersmind azok irányában, kik szomjukat más forrásból oltják : a «vad csoport»-tal szemben, mely dühült gyűlölettel rágalmazza a finomabb érzelműt s «büdös gőg»-gel tartja tekintélyét a «szelidebb emberiség» idealistái fölött ; a «magas dal» megvető letekintése az a brekekére és gágogásra, a fülemiléé a cinkére, az ágtetőkön szökdelő eveté a gödre szennyében tunya borzra, a levitasz-é a gravitás-ra ; a «repkényes pohár» büszke felcsillanása messze a «vastag ebéd» gőze fölött : a neológ szépíró epigrammai fölénye a Cserdik, Hályogik, Fürmender Uramok, Zugdik, Koccantyúsik, Hőgyészi Hőgyész Máték, Csombók Jankók, Csombók Sárák, a «gubók», a «dőre pórhad», a vad kacajjal jutalmazó «csürhe nép», a «marhalelkek», a «sánta kullogók», «gégés mesterek», «tortyadt nyelvbölcsek», «rossz nyelvpecérek» orthológus, «buta bölc» és ízléstelen serege fölött : mindazok fölött, kiket ő, ha bársonyba öltözöttek is, ideáltalanságuk miatt köznépnek nevez :

Pénzt, pillogást, nem fényt keresnek ők :
 Éldelletet te, s tiszta fényt, s barátkört.

Keresve-kereste kora szebb lelkeinek az ismeretségét.
 Nem érte be távoli tisztelésükkel, személyesen óhajtott

hódolni előttük s közvetlenül érezni becsültetését általuk. «Mentem látni őt!» — olvassuk feljegyzéseiben — nem egy jeles férfival kapcsolatban. Így két évvel halála előtt elmondhatta: «Faludin, Ányoson és Berzsenyin kívül mind láttam, akik pályánkon örök fényben ragyognak». De látott, ismert, levelezésébe bevont másokat is, nemcsak az írói pályán ragyogókat vagy arra indulókat: ismerte, barátjának vallhatta korának mondhatni minden szebb műveltségű magyarját. Ekként Levelezése, Pályája Emlékezete, Erdélyi Levelei, útirajzai, naplójegyzetei köteteiben és kézírataiban, bár önmagáról szól, benne van kora művelt magyarságának legjava, de magával együtt mintegy idealizálva, megnőtetve a kegyelet religiózus érzése által. Benne van a szép lélek egykorú, rajongva, hiú és kevélykedve, de szent elfogultsággal szépítő átélésének tükrözésében: benne van — emlékké szentelve. «Egykor gyermekeim — írja egyik versében — pirulni fognak sok botlásimért: Barátimért nem lesz okuk pirulni.» Nincs is! De az akkori Magyarország sem pirulhat, hogy oly gazdag volt Kazinczyhoz méltó művelt férfiakban!

Tudjuk, hogy e «szép lélek» patriotának, csaknem a túlzásig tüzes patriotának hirdette magát. Ez csak azt lephetné meg, aki a patriotizmust a nemzetiségnek csupán egy bizonyos modern felfogásával tudja összekapcsolni s irodalmi elvekben és költői gyakorlatban is csak a nemzetiség legkifejlettebb korszakának példáját tartja szem előtt.

A patriotizmus Kazinczy értelmében hazánknak és fajtánknak természetes, ösztönszerű, büszke szeretete, mely ép úgy nem igényli az ész által jogosíttatását, mint ahogy nem zárja ki az ész javallásait, sőt ösztönöz azok követésére hazánk s fajtánk emelése végett, ösztönöz «a nemzet nevét kivívni homályából». A felvilágosodás világpolgári jelszó ugyan s az emberiségnek észszerű kultúrával való boldogítását jelenti; kultúráját azonban kinek-kinek csak a maga anyanyelvén juttathatni osztályrészül s a hazai nyelv virágzása nélkül semmi nép nem emelkedhetik kultúrára; a nyelv felvirágoztatására pedig e nyelvnek szerelme ösztönöz, az viszont már a patriotizmus melegágyából fakad. Így fér meg

az ő vonzódásában e két szélsőség : felvilágosodás és patriotizmus ; de karöltve jelentkeztek azok már Bessenyei törekvéseiben is. A kettő közül a patriotizmus a korábbi, az fogadta el eszközül, fegyverül maga számára s idomította saját szükségleteihez a modern, nyugati világnézetet.

Őseink hálás tisztelete, emlegetése «religiózus érzés» neki, a nagy, a dicső hazafiaké szent öröm, a hazai történet ismerete — ennek hangoztatásában ő a legelsőik egyike — önmagunk iránt való kötelesség. A Hunyadiak a «nemzet szentjei», Hunyad «örökre szent». Egész értekezésben cáfolja Hunyadi János törvénytelen* származásának regéjét s büszke rá, hogy a magyar ég e legdicsőbb csillagáról «eltolta a ködöt». Apácai Cseri János «áldott magyar», aki a tudományokat magyarul kezdé tanítani. Azok a «nagyok», kiket kortársai közt kiválóan tisztel, azért is nagyok, mert kincsekkel gazdagították a nemzet kultúráját : könyvtárakkal, képgyűjteményekkel, jó ízlésű építményekkel. Maga a nagyszerű zsidói istálló is ép oly figyelmet érdemel, mint a vásárhelyi vagy fehérvári bibliothéka, mert szintúgy «kevélysege» Erdélynek és a nemzetnek, mint amazok. A marosvásárhelyi könyvtárt megtekintvén, szerencsésnek nevezi az órát, mely elmosá róla a szennyet, hogy nemzetének e kincsét még eddig nem látta.

«Irtóztató, iszonyú gondolatnak» tartja, hogy valaki, mint gr. Bethlen Miklós, földieki hálátlansága miatt elkeseredvén, többé haza ne térjen, sőt megtiltsa még holtteteme hazavitelét is. «Borzadva» írja ezt le, el nem tudván képzelni, hogy a jó ne a hazai földben akarna feküdni, még ha megölték volna is honfitársai. Nem érti, mint hagyhatja el valaki hazáját, nemzetét, szülőit, véreit, barátit, hogy még reménysege se lehessen viszontlátni valaha őket s a helyet, ahol nevelkedett, ahol annyi örömet és keserűséget élt. Ő «honi palánt» : elsorvadna idegen ég alatt.

Mikor 1800 nyarán fogolytársaival hajón hozatván hazafelé, megpillantják Dévény romját s Pozsony tornyait, levont süvegekkel, felsikoltva üdvözlik a hon szent vidékét. «A hajó kikötött — írja — s kiszökellénk a hajóból. Megesókolám jobbam ujját s csókomat úgy nyomtam az anyaföldre. Patria, te teneo!» Élénk emlékezetében maradt az a jelenet is, mikor

(Tirolba menet) útfélen pihenő magyar rekruták, meghallván, hogy ők magyarul beszélnek, mind felugráltak s addig néztek utánok, míg csak el nem tűntek. Taborban, egy az utcán lovagló nőről azt az értesítést kapván, hogy magyar, lekiált neki ablakából: engedné meg, hogy hazafiúi csókját kezére nyomhassa.

E többé-kevésbbé a szép lélek érzelmes lényéhez hozzáfinomult, gyúlongó hazafiság példái mellett hány-szor nem találkozunk nála a legnaivabb magyar büszkeség nyilatkozataival. Fogságról-fogságra vándorlásai közben bőven volt alkalma a magyar vendégszeretet kivételes voltát megismerni s büszkén élvezni egy idegen fogolytársa csudálkozásait, hogy amerre magyar földön áthaladnak, boldog-boldogtalan önként ajándékozza, traktálja őket mindenféle jókkal, míg Ausztriában és Csehországban csak egy meggyel sem kínálta meg senki. Tiroli kénytelen utazása idejéből érdemes még valamit megemlíteni. A harcoló seregekhez akkortájt nagy számban hajtottak gyönyörű magyar göbolyeket s a foglyok azok látásán is örvendtek, mert «a magyar faj szebb, mint a tyrolisi pely ökör, s mennyivel nemesebb, lelkesebb!»

Hát még mikor a magyar föld népét s a magyar legény, leány viselkedését nyílik alkalma összemérni másokéval. Mily szívesen látja azt a bátor, szabad lelket, mely a Tokaj — «a tokaji lebegő kék hegy» — s Debrecen közt lakó magyar szeméből sugárzik, még ha olykor szilajsággal van is összekötve. A falusi szászok mogorvaságát nem győzi elég nehezteléssel emlegetni; hármat is megszólít, az út felől kérdezősködvén, s egy se válaszol. Bezzeg a magyar legények néha délcegségből és jókedvből is olyan választ adnak, hogy a kérdő nem tudja, káromkodjon-e vagy nevéssen, de végre is nevetni kénytelen váratlan megrézfáztatásán. Ha magyarhoz úgy szólna egy szász, mint ő szólt a szászhoz, még meg is «des-német-uramoznák». Tetszik neki a magyar nép humorá, mellyel viszontagságain könnyít s bajait túri: «az ily nép csak mégis más, mint ami minden baj mellett óbégat». «És aztán az a szíves beszédesség, az a meleg ömledezés, az a jámbor pajzánság; az a szeretetreméltó vadság a legényeknél, mint az öregek tiszteletes komolysága!» Nem irigyli a

gazdag szász falvak kőházait ; kedvesebbek neki a Debrecen-táji csinos, földből vert, nádas házak, ákácok és eprek árnyékában, mert ott van szíves egyenesség, van lélek, ott magával nem gondoló, büszke, szabad, szilaj nép lakik, jószívű és nyájas ; e kőházakban azonban magába zsugorodott, könnyen élést szerető s csak azt óhajtó nép. Kérdi : ez a könnyen élő, jómódú nép mennyivel áll elébb kultúrában, mint az a másik? A szász földön minden kultúra a városokba szorult s reá ez oly hatást tesz, mint a homoksvatag, melyen az utas félnapig elmehet, míg emberrel találkozik.

A népies ideológiától távolálló, más nemzetek iránt korántsem elfogult, a németiséghez pedig különösen vonzódo Kazinczy patriotizmusának, mint látni, igen őszinte érzelmi és meggyőződésbeli alapjai vannak. Ne vonjuk hát kétségbe akkor sem, mikor oly eszközökkel él, oly törekvésekkel párosul, melyeket Petőfi és Arany korának vagy éppen a miénknek nacionalizmusa már eltiltott volna, sőt amelyekkel már kortársai egy része is alig, az őt követő nemzedék pedig már egyáltalán nem tudott egyetérteni. Az ő patriotizmusa még a nemzetiség nagy mozgalmának első szakaszában áll, amely a nemzetiség lényeges jegyét a nemzeti nyelvűségben látja s feladatát a nyelv kiművelésére korlátozza. Kortársai nagy részénél még e kezdeti lépést is liberálisabban értelmezi s paradoxonoktól sem retten vissza ; a patriotizmus érzelmét pedig szintén felemeli a finomkodó, kényes, érzelmes kultúráltság légkörébe, melyben minden gondolatával benne tartózkodik.

Az ő patriotizmusa azt célozza, hogy hazájában is legyen ily előkelő, fentebb műveltség, ha egyelőre nem is mindenkire, de legalább a jobbakra kiterjeszkedő, legyen *mint*a, mely hatását lassanként szélesebb körökben is éreztetni fogja. A város-oázisokba húzódo szász kultúrával szemben ő egyelőre rokonszenvesebbnek tartja s jó alapnak a magyar állapotokat : az egyházi és iskolai gócpontok : városok között szerteszórt falvak hálózatát, melyeknek csaknem mindegyikében találni kivételes, nyugati műveltségű földesurakat s papokat, a kastélyban könyvtárt és képeket s a falvakban igen sokszor emberségesen gondozott és ellátott, nagyra-

hivatott, lelkes, nyájas, magyar népet. Ehhez a helyzethez igazodik az ő irodalmi vezérekedése is, mellyel egy egyszerű falusi udvarház vált évtizedekre a magyar irodalmi kultúra valóságos gócpontjává, mielőtt egy város, Pest, fejlődhetett volna azzá.

Az országban szerteszét lakozó kivételesek az ő lelki közössége; kultúrája egyelőre ezekre, ezeknek is csak legjavára számít; a föld népének kultúrájáról, jó iskolákról, kórházról, filantropikus intézményekről, mesterségek, kéziművek virágzásáról gondoskodjanak azok, kik urai a népnek, s kiknek műveltségüknél fogva érzékük, helyzetüknél fogva módjuk van javítani, emelni a tanulatlan nép színvonalát. «Kultúrát mind a földesúrnak, mind a köznépnek! s jó lesz minden.» De csak világot és természetet nem ismerő pseudo-filozófus kívánhatna e tekintetben is teljes egyenlőséget. Nem baj, ha nem vagyunk mind egyformák, elég, ha hasonlók vagyunk. Mint a katonai sereg különböző fegyvernemekből, akként bizvást különböző részekből állhat (nemzetiségeket is ideértve) a «polgári test» is: «csak egy pontra irányoztassék, mely nem egyéb és amelynek nem szabad egyébnak lenni, mint a mindenek boldogsága — s csak a nemzeti becsület tüze által élesztessék.»

A «mindenek boldogságát» főcélul hirdető aufklärista, a finom és különé érzelmi kultúrában elfogódott s a jók közösségéért rajongó szép-lélek, a «nemzeti becsület tüze» által lelkesített patrióta: «ész, rény és hazaszeretet» emberi nagysága, Kazinczy Ferenc: immár elég határozottsággal áll előttünk egyéni és korszerű különösségében. Otthona nem az egykorú magyar föld és élet (melyet pedig oly jól ismert), — nem az adott valóság, nem a jelen világ; hanem a «nem-most»: a jövőből előlegezett, képzeletbeli, «fentebb» fényhajlék, kifinomult lelkek, a kevés jók és nagyok «poétai világa», eszményi szalonja-ligetje, ahol másképp viselkednek, éreznek és gondolkodnak, más szabályú és zöngelmű nyelven társalognak, mint az alatt nyüzsgő tömeg. Nem Bányácska, a maga sebző gondjaival, adósságaival, exekúciójával, megdermesztő aggodalmaival, hanem: «Széphalom»; Szépha-

lom, tele mindazzal a nevető, boldog, idilli előkelőséggel, nyugati urbanitással, mit e névbe, mikor megteremtette, rajongó lélekkel tartalomul lehelt. *Széphalom* a «mindenek boldogsága», *Széphalom* a «nemzeti becsület tüze», *Széphalom* a «szent és hív érzések», *Széphalom* a rokokó idill, a «poétai berek», az új Arcadia, *Széphalom* a jövő, *Széphalom* a kiművelt magyar nyelv, *Széphalom* az ízlés tündérpalotája!

Felírta e nevet deszka-táblára, birtoka határán. Felírta verseibe — : «Fény s nagy világ énnékem Széphalom»; «E világ minden zugolyái közt, oh Széphalom, nékem te nevensz leginkább». Felírta, örökre felírta levelei ezreinek dátumába, küldve, röpítve a szép nevezet szárnyán az óhajtott ideált : a régi nyomába, a régi mellé új religiót, az ízlés religióját.

Azt hiszem, e megható fikció, e szellemi fata morgana sugártörésébe fölemelve érthető meg s méltányolható leg-helyesebben Kazinczy történeti alakja, gyöngéivel, külön-ségeivel, «kisdedségeivel», szeretetreméltó hiúságával, el-bájoló urbanitásával, gyermeteg kedélyével, de egyszer-smind bámulatba ejtő szívós, kévély, dacos energiájával, mi csak a legnagyobb és legnemesebb fantaszták sajátja.

Ez ábrándos álláspont földfelettségében oldódik fel vég-kép a Voltaire-Rousseau ellentét paradoxona. Ez a régió már nem a Ratio hideg, prózai világa. Az «okosság» azon fajtája, mely csalárd szofizmákkal rettentené vissza az igaz embert ideális elhivatása útjáról : a kísértő «galád ész», mely körmönfont érveléssel hallgattatná el a természettől belénk oltott, kötelező, sugalmazó érzést : végkép alábukott e szent magasságokból. Itt a Themistoklesek, Muciusok, Lucretiák, Cátók, Morus Tamások halálraszántása, itt a szigetvári Zrínyik vértanu-lelke lobog, itt a nagy hit parancsol, mely, ha kell, vérrel pecsételi meg szentségét, megszegyenítve minden ócsárló, minden lebeszélő ál-okoskodást. «Akinek lelkét — írja Kazinczy, épen Zrínyi példáján hevülve — eltöltötte a kötelesség szava, vagy valamely szent érzés, valamely nagy gondolat, az ebben él egyedül, ennek áldozza erejét, nyugalmát, örömeit, s kész veszni érlette, ha kell.» «Rajta tehát! — tárja fel lelkét egyik szép levelében — merjünk! Ne hallgassuk a mások javallását, ne a vádakot ; . . .

a bennünket hívó, a bennünket toló, a parancsoló Istent hallgassuk keblünkben!» A lélek szentélye tárul fel, a pálya ihlete gyúl ki e lobogó szavakban, s világuknál kivételes nagyság arányaival magaslik fel előttünk az ember.

E «szent» fönnlebegés elkülönítő tudata serkentette őt «kikelni a ködből s másoknál elébb hágdosni a fényes úton», a «tisztább, fentebb régió»-ban; az iratta vele társakat kereső leveleit, sugalmazta költészetét, intézte világirodalmi vonzalmait, válogatta meg mintáit; az tette süketté a profanum vulgus «vad gúnyjai» — s fogékonyá a rokonlelkek tapsai iránt; az edzette benne a kedvet, «Mely a gonosz sors üldözésinek Nem gyáva homlokot vet ellenébe»; Laokooni szenvedései közepett az sugallta neki a megrázó vigaszt: «Túrd nagy kínjaidat, szent polgár s halj meg! Hazádért Túrsz és halsz!»; az ösztönözte egy új magyar nyelv megteremtésére, a nyelv «muzsikai szer»-ének aetheribb kijátszására; az jogosította fel «meréseire», tanította meg «szemérmes-édest selypeni S távozni a durva nép beszéditől»; az volt ihlete, illúziója, életformája, védvára, jutalma, kevélysége:

Borág köríti mostan homlokom;
Ott, hol Tokaj nyújt nektárt istenének,
Víg szárnyakon kél a *nem-hallott* ének.

Ez a Kazinczy-féle új kultúra, mely egyelőre a magasságban lebeg s valamely fölkelendő, távoli naptól kölcsönözi ragyogását: következetes merészséggel hajtja végre legnagyobb művét, egy «nem hallott», egy új, csak ama fentebb régiókban kelendő, lent az életben nem beszélt nyelvnek a megteremtését. «A nyelv, megindulván a nemzetben a kultúra, új ágra szakad, — írja egyik utolsó értekezésében — és az élet nyelvén kívül most egy más is támad, a könyvek nyelve.» Igen, a könyvek nyelve, mely hasonlít bár az életbelihez, mégis egészen más: szántsándékkal, mesterileg «hasonlatlan»; s mely nemcsak alig érthető, hanem szinte kihívólag érthetetlen kíván is lenni a sokaság, a «pórsereg», a «busa nép» számára. «A fentebb nemű próza nem piaci beszéd, s a poézis nem próza.» Aki nem érti, ám lássa! «Jaj annak, akinél homály marad. Az, ami az értelmesnek nem homály!»

Nem az egység szükséges most, nem az egyarcúság: «sőt az szükség most, hogy nagyon különbözzünk; azt az egységet az idő hozza fel».

Nyelv- és stíl-reformjának a «hasonlatlanság», a művelt újszerűség e fölényes szándéka teszi alapjelmét. Neki az kecses, ami szokatlan; s «kényesb vagy makacsult ízlete újnak örül». Ezért nem törődik a nyelvszokással, ezért ejti «selypítve» a közkeletűt is, s jár szokott ösvényen is szokatlanul. Ezért nem keresi a «sokak» tetszését, ezért ír csak a «vajt fülűeknek», csak azoknak, kiknek «a hallásra fülök van», a beavatottaknak, az új religió papjainak. «Nem azt akarom mutatni, — úgymond, mint szóllanak a magyarok, hanem azt, hogy a *csínra jutandó* magyarnak mint kell szóllania.» Nyelvművelésének e kényes, jövőt-előző arisztokratizmusa a mondottak után minden különé látszat ellenére természetesnek tetszhet. Nem várta ő, hogy mindenki úgy beszéljen, amint ő ír; azt sem hitte, hogy újításai mindenes-től közkeletűekké válhatnak valaha. Nem is közönségnek írt voltakép: inkább az íróknak, nevelő szándékkal; példát óhajtott adni s minden műve — helyesen jegyezték meg — főkép műtanulmány. «Az én tudományom — írja — nem lehet sokaké, valamint nyelvem nem az élet és az írás alantabb nyelve, hanem a poézisé.» Mindössze azt várta, tudta, hogy neologizmusa az írók által mind szélesebb köröket fog meghódítani s hogy a műveltek nyelve, s főkép az irodalomé, nem maradhat érintetlen tőle. Örömmel jegyzi is fel és híreszteli az ily irányban való «haladás» minden tanujelét, az egy-egy művelt ember beszédében immár «keresetlen» felbukkanó neologizmusokat.

Ugyancsak ez imént jellemzett aetheri álláspontja teszi érthetővé azt a példátlan önmegtágadást, hogy ő, aki oly tősgyökeresen tudott magyarul, mint rajta kívül egész irodalmunkban igen kevesen, a nyelvérzék tiltakozásával nem törődve, valósággal kultuszt üzött az általa úgynevezett «idegen szépségek»-ből, s magyar beszédében a «vétkes szép» ingyenceként «tudva s akarva botolt». Főtörvénye az ízlés, ideálja a nyelv szépség lévén, habozás nélkül átültette, amit más, kiműveltebb nyelvekben szépnek érzett s ítelt. Ebben sem

a «seregre», hanem csak azon műveltebbek javallására számított, kiket ily idegenszerűségek kedvesen emlékeztetnek az ismert — német, francia — eredetiekre s akik képesek «összehasonlítva» olvasni. Latinra mintázott fordulatainkat rég megszoktuk már ; de a magyar élő nyelv s nem lehet tilalmas virágokat szednie az új nemzetek mezein sem, ha azok is szépek. «Külföld termése volt a rózsza is ; A művelés belföldivé tevé.» Ez új nemzetekkel százados összeköttetéseink vannak, melyek gondolkodásunkat és nyelvünket úgyis rokonságba hozták az övékkel. «Muftit és jancsárt illet az a gondolkozás, — írja Széchenyinek — hogy nekünk nem hasonlítani kell másokhoz, hanem másoktól különbözni, és ezért a jótól is idegenkedni.» Íme a nemzetközi szolidaritás a «szép» kultuszában : hasonlóság keresése a nyelvi határokon túl is a kultúrával — keresett hasonlatlanság az anyanyelv körén belül is a kultúrátlansággal.

A szokás megvetése és idegen szépségek kultusza mellé nyelvművelése harmadik különös jegyül következetesen sorakozik eredetiség-ellenzése : állandó tiltakozása eredeti magyar művek szerzése ellen. Hiszen ő nem a mi mai fogalmunk szerinti magyar irodalom előállításán buzgólkodott ; az ízlés és szépség kész kultúrájának tulajdonukbavétele, a máshol már meglevő remekműveknek mesterei másolatokban való megszerzése s mintegy múzeumi kiállítása volt legsürgősebb célja, hogy példával neveljen, s a másolásfordítás fegyelmezett gyakorlása által magát a másoló nyelvet, a magyart képezze, tökéletesítse. Nyelvünk még nincs «elkészülve» — szokta mondani ; a művészet még csak most készül szállást fogni nálunk ; eredetieink még csak «mázolások» lehetnének, tegyük ki hát közszemlére az idegen nagy originálokat «gipszöntvényekben és rézmetszetekben». A szépművészetek rajongója s nálunk egyik legkorábbi, máig párját ritkító ismerője és szakértője, a nagy képtárlátogató Kazinczy a szépművészetek módjára fogja fel az irodalmat is, s gyűjtésre, megőrzésre csak a mesterműveket tartja érdemesnek. Ezért akart — «originális firkáinkat» lenézve — inkább jó «rézmetsző» lenni, mintsem oly festő, kinek originálját *ma* ugyan becsülnék, de idővel sutba

dobnák. Fordított tehát s fordításait javítgatta egész életén át, meg akarván érdemleni, hogy fordításai «originális darabok gyanánt tartassanak», s hű maradt meggyőződéséhez akkor is, mikor Vörösmarty lángeszű originalitásában már felhajnallott annak dicső tagadása.

Fordításai, e «mesteri kézzel dolgozott copiek» érdemét itt nem részletezhetjük; nyelvtudásnak, stilművészetnek, sokszínűségnek, műgondnak, ízlésnek, eleganciának páratlan iskolái azok mind a mai napig. De óvást kell emelnünk a balvélemény ellen, mely hajlandó kicsinyelni eredeti művei értékét. Becsesek azok a rendkívüli ember, a (Szalay László szavával) «bájoló individualitas» miatt, kinek kifejezései; az éles ész és bölcs elme miatt, mely bennök világol; a művészi öntudat miatt, mely legtöbb alkotására rálehelte a «klasszikai szint» s nem egyet a maga nemében hasonlíthatatlan műremekké csiszolt; s becsesek — bármit mondjon a más modorhoz szokott utókor — a költői tehetség miatt is, mely meleg fogékonysággal tudja megragadni a jellemzetet, tud érdekelve festeni tájt, arcot, jelenetet, egyént, s oly eleven intelligenciával, szellemmel és stiliztikai genialitással párosul, mint csak nagyon keveseké. Űtirajzai, Pályája emlékezete nemcsak látóköri, szellem és műveltség tekintetében, hanem mint műalkotások is messze megelőzik korukat. Epigrammjai, verses epistolái irodalmi eszméknek Arany Jánosig páratlan tárházai; biográfiáival, irodalmi arcképeivel, értekezéseivel, szétszórt fejtegetéseivel ő a modern magyar irodalomtudomány valódi megalapítója, atyja. Egyik értekezése, — *Orthológus és Neológus* (1819) — az egész magyar tanulmány- és essai-irodalom egyik legmegérleltebb remeke. Levelezésével mint irodalmi kincssel, mint olvasmánnyal is alig vetekedhet nyelvünkön valami. Az ízlés fordul, s fordultával Kazinczy megbecsültetése csak nyerhet oly téren is, melyen elszoktunk őt előítéletek nélkül, illő melegséggel, híven méltányolni.

Kazinczy kora megismételte, de más alapon s önként, amit irodalmunk első századai kénytelenségből hajtottak végre: nyelvünknek s általa műveltségünknek európai

minta szerint átidomítását. A hajdani minta az európai keresztyén műveltség közös nyelve, a latin volt; most az európai világi, modern nemzeti nyelvek lettek azzá. A régi literatúrában az idegen latin nyelv maradt a vezérszerep: ez új korszakban maga a nemzeti nyelv nevelte föl magát a latin egykori helyére, hogy maga lássa el a magasabb műveltség szükségleteit. Oly horderejű tény ez, mint mikor egy nemzet lerázza magáról az idegen uralmat s önmagából termel ki és emel maga fölé magasabb értelmiséget és vezéreket. Ez új rendben is erősen hat egyelőre a hasonló berendezkedésre már példát nyújtó idegen minta, de a nyelv azonossága hovatovább lehetővé teszi alsóbb és felsőbb réteg közt a gáttalan vérkeringést, a kölcsönhatást.

A reform művét nem Kazinczy kezdte. Megindult az Bessenyei előtt. Az eredezni kezdő szálakat Bessenyei szőtte bele a felvilágosodás világnézeti rendszerébe s egy azon alapuló általános műveltségi reform programjába. De Kazinczy fogta fel szabatosabban a mozgalom különleges irodalmi vonatkozásait, vezette át irodalmi területre a tervezett reformot, fegyelmezte meg stíl- és ízlés-elvek szolgálátára a már jól-rosszul megindult nyelvújítást, s váltotta fel a «profán filozófus» eszményét a «szépíró neológus»-éval. Ő igyekezett szépirodalomként, választékos nyelv művészetként előlegezni az új világnézet kulturális következményeit.

Az új filozófia hirdetése helyett az abból következő új kultúrát mutatta be irodalmi alakban, s ezzel — az irodalom úgyszólván otthona lévén — mintegy mintatényeztetet rendezett be számára. Minthogy ez új irodalmi kultúra nem eredeti alkotásokban, hanem főképp fordítások által a *nyelven* mutatta meg magát: a nyelv által, mely mindeneké, mindenek érdeklődését kikényszerítette, s a katonai és politikai csatákban már annyira megedzett magyart először lovalta bele irodalomkörüli szenvedélyes szó- és toll-harcokba,

Míg a nyelv hívei, írók s olvasók,
Egymást korholván, összeszerkezőnek.

Maga ez országszerte elharapódzó csatározó érdeklődés már kész műveltségi, modern műveltségi tény s hogy ezt létre-

hívhatta, az Kazinczynak magábanvéve elegendő történelmi érdeme. A többit bátran az időre bízhatta. S az meg is tette a magáét: a szükséges mértékig elfogadtatta a neológiát, megkezdte alászállítását a kivételes új kultúrának, s az irodalmi csatározások zaja alatt feltűnés nélkül átformálta a világnézetet. Többet is tett: megindította alulról az ellenhatást a felvilágosult rokokó túlzásai, egyoldalú racionalis merevsége s érzelmi finomkodása ellen egyaránt, s az egyéni kezdemény kizárólagossága ellenében a nemzeti kollektivitás helyreigazító, kiegyenlítő, nagy, természetes erőtartalmát vetette latba.

A *szép stíl*, mint életáldozat tárgya: mily példátlan eszményiség, ha — mint Kazinczy esetében — egy nemzet korszükségletének helyes felismerése ihleti! Könnyűséget, «fentebb poétai díszet» adott a nyelvnek, nemes energiát, szabatoságot, élt, hajlékonyságot és kellemes zengést. Méltóvá tette — hite szerint — arra, hogy «ha bennünket valaha egy idegen győző járma alá hajtana is, ha nem barbarus, védelembe vegye, fenntartsa, virágzásra juttassa; s mi ezt a nyelvet szeretni tartoznánk, ha ily szép és a maga nemében egyetlen nem volna is, mert a miénk». E naiv melegségű, századunk «nem-barbarus» győzőit még álmában sem sejtő, nemes nagy hit a művelt emberiség szépségkultuszában: ugyanazon mély forrásból fakadt, mely a XVIII. század közepe óta, ha titkon, ha nyíltan, mindeneket igazgat: nemzetiség és emberi szolidaritás erkölcsi érzéséből: «Nékem az emberiség, s Pest s Buda tája, hazám». Egy nemzetet menteni meg az emberiségnek: — tűzi ki célul csakhamar gróf Széchenyi István; — megmenteni nyelve szépségével: rajongja előre a «szent öreg», s nélküle korán jött volna a «legnagyobb magyar».

«Híven szeretni a jót, Gyűlölni vesztig a gonoszt — írta spielbergi fogságában —

Eszköze lenni az isteni kéznek,
Egy nem haszontalan tagja az Egésznek,
Férfiak! ez gyönyörű jutalom.»